

Ekonomik Özgürlükler ve Küreselleşme Refah Düzeyi ile İlişkili Midir? Seçilmiş Asya Ülkelerinden Kanıtlar

Are Economic Freedoms and Globalization Related to Prosperity? Evidence from Selected Asian Countries

Fatih YETER^{a,*} ORCID:0000-0001-8769-9122,

^a Öğr. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Pazar MYO, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Tokat, Türkiye

(Gönderim Tarihi / Received: 22.11.2024; Kabul Tarihi/Accepted: 11.12.2024)

ÖZ

Ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi farklılıklarına katkıda bulunan faktörler incelenirken, beşerî ve fiziki sermaye birikiminin artırılması, teknolojik yeniliklerin benimsenmesi ve verimliliğin artırılması konularına odaklanılmıştır. Bu çalışma, seçilmiş 14 Asya ülkesinin verilerini kullanan bir panel veri analizi yönteminden elde edilen bulguları sunmaktadır. Sonuçlar, tek yönlü sabit etkiler modeli içinde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı altında dirençli standart hatalar üreten Driscoll-Kraay tahmincisi kullanılarak elde edilmiştir. Ekonomik özgürlükler, ekonomik küreselleşme ve insani gelişme düzeyi arasındaki korelasyon refah düzeyleri ile pozitif ilişkilidir. Elde edilen sonuç, ekonomik özgürlüklerin ve küreselleşme derecesinin bu ülkelerdeki refah seviyelerinin artırılmasında önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Ayrıca, insani gelişme düzeyinin az gelişmiş ve gelişmekte olan Asya ülkelerinin kalkınma paradigmlarında önemli bir unsur olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Refah, Özgürlükler, Küreselleşme

JEL Sınıflandırması: D60, F63

ABSTRACT

In examining the factors contributing to differences in the level of development across countries, the focus has been on increasing the accumulation of human and physical capital, adoption of technological innovations and increasing productivity. This paper presents findings from a panel data analysis using data from 14 selected Asian countries. The results are obtained using the Driscoll-Kraay estimator, which generates robust standard errors under varying variance, autocorrelation, and cross-sectional dependence in a one-way fixed effects model. The correlation between economic freedoms, economic globalization, and human development is positively related to welfare levels. The result shows that economic freedoms and the degree of globalization can play an important role in increasing the welfare levels in these countries. It is also emphasized that the level of human development is an important element in the development paradigms of underdeveloped and developing Asian countries.

Keywords: Welfare, Freedoms, Globalization

JEL Classification: D60, F63

* Sorumlu yazar / Corresponding author.

E-posta adresi / E-mail address: fatih.yeter@gop.edu.tr (F. Yeter).

1. GİRİŞ

19. yy'da sanayi devrimi sonrasında demiryolları ve telgrafın kullanılmaya başlaması ile uluslararası ticaretteki artışlar küreselleşmenin ilk adımları olarak nitelenebilir. Dreher (2006)'ya göre küreselleşme "insanlar, bilgi ve fikirler, sermaye ve mallar dahil olmak üzere çeşitli akışlar aracılığıyla aracılık edilen, kıta içi veya kıtalar arası mesafelerdeki aktörler arasında bağlantı ağları oluşturma süreci" olarak tanımlanmaktadır (Dreher, 2006:1092). Küreselleşme kapitalizmin evrenselleşmesi ile pazar genişlemesi ve pazar entegrasyonu süreci olarak anlaşılabilir. Refah, serbest ticaret ve demokratikleşme gibi küreselleşme ile birlikte yayılım ve gelişim gösteren faktörlerin varlığı küreselleşmenin aydınlık yüzünü oluşturmaktadır. Küresel barışın ekonomik özgürlüklerin ve küreselleşmenin artırılması ile ancak sağlanabileceğini belirten Weede(2004)'ye göre ekonomik özgürlüğün, bireylerin mülkiyet haklarını güvence altına alması, sözleşmelere dayalı ilişkileri teşvik etmesi ve piyasa mekanizmalarını işleterek istikrar sağlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, ekonomik özgürlük, toplumların demokratikleşmesine ve sosyal istikrara katkıda bulunarak, çatışma ve savaş olasılığını azaltarak toplumsal refaha katkıda bulunmaktadır (Weede, 2004:165).

Küreselleşmenin toplumsal refahı olumlu yönde etkileyebileceği çeşitli mekanizmalar vardır. Örneğin yüksek vergiler iş bölümü üzerinde olumsuz etkiye sahiptir, ancak ekonomik açıklık ve serbest ticaret iş bölümünün ortaya çıkması için daha fazla fırsat yaratmaktadır. Dahası dışa açıklık sadece serbest ticaret yoluyla yeni ürünlere erişimi değil, aynı zamanda 'içsel' veya 'yeni' büyüme teorisi olarak adlandırılan ekonomik büyümede temel bir rol oynayan bilgi ve teknolojilere erişimi de beraberinde getirmektedir (Bergh, 2006:5). Araştırmacılar, küreselleşmenin ve gelişmiş toplumların neden sıklıkla bir arada var olduğunu potansiyel olarak açıklayan refah devletleri hakkında bir teori önermektedir: Büyük refah devletleri, ekonomik açıklık politikası uygulamazlarsa sorunlarla karşılaşabilirler. Emek yoğun, düşük verimli işler yüksek sosyal koruma ve yoğun işgücü piyasası düzenlemeleri bağlamında gelişemez ve uluslararası ticaret olmadan ülkeler yüksek katma değerli hizmetlerde uzmanlaşamazlar. Dolayısıyla göreceli olarak daha fazla dışa kapalı yüksek korumalı ülkelerdeki istihdam sorunlarının nedeni bunların büyümesi değil, uluslararası ticaret ve rekabet eksikliğidir. Bu görüşe göre, yüksek transferlerin ve işgücü piyasası düzenlemelerinin olumsuz etkileri ekonomik açıklıkla telafi edilebilir. Çünkü bu, refah devletlerinin yüksek katma değerli hizmetlerde uzmanlaşmasına olanak tanır (Bergh, 2006:5).

Küreselleşme için yeni bir gösterge olan, ekonomik, sosyal ve politik boyutlarını içeren Küreselleşme Endeksi'ni (KOF) geliştirilmiştir ve bunları genel bir ölçümde birleştirmek için temel bileşenler yaklaşımını kullanmıştır. Günümüzde KOF endeksi küreselleşmeyi ölçmenin en iyi yolu olarak görülmektedir (Santiago vd., 2020: 64). Küreselleşme yabancı sermaye yatırımı ve ticaret akışıyla memnuniyet tercihine yol açtığı için ekonomik özgürlüklerin refah düzeyini artırıcı ve destekleyici etkisi de söz konusudur (Dreher vd., 2012:525). Çünkü ekonomik özgürlük düzeyinin artması başka bir deyişle iktisadi aktörlerin ve kurumların daha öngörülebilir, karmaşık de-regülatif arındırılmış olması, rekabete daha açık hale gelerek verimlilik artışının sağlanmasına iktisadi kalkınmanın ölçütü olarak uzun dönem ekonomik büyümenin artmasına yol açarak aynı zamanda bir refah ölçüsü olan kişi başı geliri de arttırmaktadır (Kangal ve Eroğlu, 2023a:18).

Ekonomik özgürlük hükümetin müdahalesi olmadan ancak hukukun üstünlüğü, sağlam para ve açık piyasalar da dahil olmak üzere bu özgürlük için gerekli kurumların devlet desteğiyle ekonomik işlemlerde bulunma özgürlüğü gibi ekonomik hakların dahili olarak liberalleştirilmesini ifade etmektedir. Bu nedenle ekonomik özgürlük, merkezi bileşenlerin gönüllü değişim, serbest piyasa

sisteminde kişi hak ve mülkiyetlerinin korunmasını içeren göstergedir (Berggren, 2003: 193) ve kamu mülkiyeti, düzenlemeler ve vergiler şeklinde sınırlı derecede müdahaleciliği içinde barındırmaktadır. Ekonomik özgürlüğün büyümeyi artırıcı teşvikleri meydana getirdiğine dair açık kanıtlar vardır (Dreher vd., 2012: 524).

Son yıllarda ülkelerin çoğunda küreselleşme ve ekonomik özgürlük süreçlerinde yoğunlaşmanın yaşanması ve bu iki konunun ülke ekonomilerine etkileri üzerine yapılan araştırmaların sayısının artması da eşlik etmiştir (Santiago vd., 2020: 61). Soyut bir kavram olan ekonomik özgürlüğün ölçümü ülkelerin karşılaştırılabilmesinin yanı sıra ekonomik özgürlüğün etki ettiği sosyo-ekonomik alanlardaki değişimlerin ortaya çıkarılması için önemlidir (Tunçsiper & Biçen, 2014). Ekonomik özgürlüğün ölçümü için geliştirilen endeks Adam Smith'in 18. yy.'da ileri sürmüş olduğu özgürlük ve refah kavramlarının 21. yy.'da ölçümünün yapılmasına olanak sağlamıştır. Refah ve ekonomik fırsatlar arasındaki etkileşimi küresel düzeyde ölçen endeks ile "ekonomik özgürlüğü yakalayan ve sürdüren ülkeler, daha az özgür ülkelerle karşılaştırıldığında daha fazla refah seviyesine ulaşmışlardır" sonucu elde edilmiştir (Heritage, 2021).

Küreselleşmenin etkisi sermaye kontrollerinin boyutu, ticarete açıklık ve doğrudan yabancı yatırım (DYY) miktarı ile ölçülmüştür. Ekonomik özgürlük düzenlemeleri ile uygun piyasa ortamının oluşturulması neticesinde hayata geçirilen uygulamalar, yapılan doğrudan yabancı yatırımlarını, ülkenin sahip olduğu ekonomik büyüme ve refah düzeyi artmakta, devamında da demokrasiyi teşvik edilmektedir (Weede, 2004:169). Küreselleşme ve ekonomik özgürlük, ticaret ve yatırım fırsatlarının artması ve gelir eşitsizliğinin ve yoksulluk düzeylerinin azaltılması yoluyla da ekonomik büyümeye yol açmaktadır. Gelir adaletinin sağlanması ve yoksulluğun azaltılması ile refah artışına da ortam hazırlamaktadır (Santiago vd., 2020:63). Ekonomik özgürlüğün artması mülkiyet haklarının güvence altına alınmasının sağlaması küreselleşme için umut verici bir katkı yapmaktadır. Küreselleşme politika yapımcıların elini bağlayarak onların refah devletini yaratan, başkaları için mal ve hizmet üretiminin teşvik edilmesi gibi önemli rollerini aksatmadan yürütmesini sağlamaktadır (Weede, 2004:167). Küreselleşme ile finans ve sermaye piyasalarındaki mevcut devlet müdahaleleri minimum seviyeye inmeye başlamıştır. Bu da ekonomik aktörlerin özgür bir şekilde satın alma, yatırım yapma vb. faaliyetleri yerine getirmelerine imkân sağlamıştır. Küreselleşmenin ulusal ve uluslararası rekabete yol açması ekonomik özgürlük ortamına arttırılmasına bağlı olarak ülkeler için küresel rekabet gücünün de artmasına etki edecektir (Gündüz & Soyer, 2019:1910).

Gelişmekte olan ülkelerde kalkınma paradigmalarına geniş perspektiften bakıldığında özgürlükler ve küreselleşme, kalkınma sürecine ivmeli ve pozitif etki yaptığı görülmektedir. Çalışmanın ana hipotezi olan "küreselleşme ve ekonomik özgürlüklerin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere oluşan Asya ülkelerinde iktisadi kalkınma için itici faktörler midir?" sorusuna cevap aramaktadır. Çalışma literatürün aksine iktisadi kalkınmanın parasal olmayan kurumsal ve sosyal faktörleri üzerinde durmuştur. Çalışma ile seçilmiş 14 Asya ülkesi için 2001 - 2020 dönemi verileri panel veri yaklaşımı kullanılarak elde edilmiştir. Bulgular iktisadi kalkınmanın temel itici gücünün insani gelişmişlik düzeyi olduğunu göstermesinin yanı sıra ekonomik özgürlüklerin ve küreselleşme sürecinin iktisadi kalkınmayı teşvik edici rolü olduğunu göstermektedir. Çalışma giriş bölümünden sonra ikinci bölümde ekonomik özgürlükler ve küreselleşme çerçevesinde literatürün genel bir özeti ile başlamaktadır. Üçüncü bölümde analizde kullanılacak olan veri seti ve yöntemine yer verilecektir. Dördüncü bölümde ise ampirik bulguların raporlanmasına, sonuç kısmında söz konusu bulgular tartışılarak politika önerilerine yer verilecektir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde ekonomik özgürlüğü temsil eden kurumsal yapıların tesis edilmesinin gelir düzeyini artırdığına yönelik kanıtlar bulunmaktadır. İktisadi kalkınmanın ölçütü olan kişi başına düşen GSYİH ile ekonomik özgürlük arasında pozitif ilişkinin ampirik olarak “Bir ülke ekonomik olarak ne kadar özgürse bireyler o kadar yüksek gelire sahiptir” hipotezi kanıtlanmıştır (Kangal ve Eroğlu, 2023b: 146). Ekonomik özgürlükler aynı zamanda mülkiyet haklarının geliştirilmesi, insani gelişmişlik düzeyinin artırılması, demokrasi ortamının oluşturulması veya geliştirilmesi, yaşam süresinin uzatılması, çevresel farkındalığın geliştirilmesi gibi önemli noktalara da katkı sağlamaktadır (Crampton, 2002; Scully & Slottje, 1991:138).

Ekonomik özgürlüklerin kişi başına gelir düzeyi üzerinde pozitif etkisinin olduğu ampirik olarak kanıtlandığı İslam (1996) çalışmasında, 94 ülkenin sahip olduğu ekonomik özgürlük ve kişi başı düşen gelir arasındaki ilişkiyi ülkelerin gelir düzeyi gruplarına göre incelemiştir. Panel veri analizinden yararlanılan çalışmada ekonomik özgürlükler kişi başına gelir düzeyini artırmaktadır. Grubel (1998) 115 ülkeyi kapsayan geniş veri seti ile elde edilen bulgularda literatürde ezici çoğunluğun aksine gelir ile özgürlükler arasında ilişkinin güçlü olmadığını ileri sürmüştür. Bulgularda ekonomik özgürlük ile kişi başına düşen GSYİH, ekonomik büyüme, insani gelişme, okuryazarlık, istihdam, yoksulluğun azaltılması ve ortalama yaşam beklentisi arasında güçlü ilişkilerin olmadığını tespit etmiştir. Bir diğer sonuç ise ekonomik özgürlüğün adil gelir dağılımı üzerinde etkili olduğudur.

Berggren (1999) yapmış olduğu çalışmanın odak noktası ekonomik özgürlüklerin gelir dağılımı üzerindeki etkisini olmuştur. Çalışma 1975-1985 döneminde panel veri analizleri yardımıyla incelendiği çalışmada ekonomik özgürlük düzeyini yüksek olan ülkelerin gelir dağılımında adaleti sağladığı ve dolayısıyla ekonomik büyüme sürecinin daha hızlı olacağı sonucunu elde etmiştir. Madan (2002) 152 ülkeye ait veriler ile ülke gelir düzeyine göre oluşturulan panel veriler ile ekonomik özgürlük düzeyi, ortalama yaşam beklentisi, eğitim seviyesi, beşerî sermaye düzeyi gibi değişkenlerin ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Bütün ülkelerde ekonomik özgürlüklerin yaşam kalitesi üzerinde olumlu etki bıraktığı tüm ülke grupları için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır Ekonomik büyüme ile sosyo-ekonomik ilerleme arasında da pozitif ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur.

Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik özgürlükler arasındaki ilişkinin 18 Latin Amerika ülkesi için incelendiği Bengoa ve Sanchez-Robles (2003)'in çalışmasında doğrudan yabancı yatırım düzeyinin ekonomik özgürlükler ile doğrudan ve pozitif ilişkili olduğu ve artan ekonomik özgürlük düzeyinin de bu yolla ekonomik büyümeyi hızlandırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Gheorghe & Gheorghe (2008) yapmış oldukları çalışmada 114 ülke için yolsuzluk, ekonomik özgürlük ve küreselleşme ile makroekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamıştır. Ekonomik Özgürlük Endeksi (IEF), Küreselleşme Endeksi (IG) ve Yolsuzluk Algılama Endeksi (CPI) verileri kullanılarak yapılan analizde tüm ekonomik faaliyetlerde özgürlüğün azalması, küreselleşmenin reddedilmesi, yolsuzluk algısının artması gibi ekonomik işlev bozuklukları makroekonomik sonuçları her zaman belirli düzeylerde azalttığı sonucu elde edilmiştir.

Dreher vd. (2012) çalışmasında küreselleşme ve liberalleşmenin insan hakları uygulamalarını etkileyip etkilemediğini ampirik olarak tespit etmek için 106 ülkenin 1981-2004 yılları arasındaki verilerini kullanarak dengesiz panel veri analizi yapmıştır. Analizde küreselleşme, ekonomik özgürlük, insan hakları değişkenlerini kullanmıştır. Çalışma ile ekonomik özgürlük ve küreselleşme düzeyleri ile insan haklarının iyileştirilmesi arasında pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Herrera-Echeverri vd. (2014) üç farklı gelişmişlik düzeyine sahip toplam 87 ülkenin 2004-2009 dönemi doğrudan yabancı yatırım, ekonomik özgürlük, girişimcilik ve kurumsal kalite değişkenleri arasındaki ilişkiyi yapmış oldukları çalışmada analiz etmiştir. Düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde uluslararası

ticaret ile girişimcilik arasında ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik özgürlük ile girişimcilik ve doğrudan yabancı yatırım ile girişimcilik arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Gündüz & Soyer (2019) çalışmalarında 138 ülkenin 2018 yılı verilerinden yararlanarak Heritage Ekonomik Özgürlük Endeksi'nin 12 alt bileşeni ile Küresel Rekabet Endeksi arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analizde vergi özgürlüğü bileşeni hariç bütün endeks alt bileşenleri ile küresel rekabet arasında pozitif ve anlamlı ilişkinin varlığı sonucuna ulaşılmıştır. Çoban (2020) Visegrad Dörtlüsü (Çekya, Macaristan, Slovakya ve Polonya) ülkelerine ait 1995-2014 dönemi verilerini kullandığı çalışmada ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyümenin insani gelişme üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Visegrad ülkelerinin ekonomik özgürlük düzeyleri ile insani gelişmişlik düzeyi arasında pozitif bir ilişki varlığı tespit edilmiştir. Santiago vd. (2020) yapmış oldukları çalışma ile Latin Amerika ülkelerinin küreselleşme ve ekonomik özgürlük düzeylerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlamıştır. 24 Latin Amerika ve Karayip ülkesinin 1995-2015 döneminde küreselleşme, ekonomik özgürlük ve kişi başına düşen GSYİH arasındaki ilişki otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda uzun dönemde ülke gurubunda küreselleşme ile ekonomik büyüme ve ekonomik özgürlük arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Ersezer (2023) çalışmada E7 ülkelerinde ekonomik özgürlükler ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiş, bulgular ekonomik özgürlüklerin sağlık harcamalarını pozitif etkilediği ayrıca ekonomik özgürlükler ile sağlık harcamaları arasında geri beslemeli bir nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Değirmenci vd. (2024) çalışması BRICS-T ülkelerinde ekonomik küreselleşme, vergi yükü ve ekonomik özgürlüğün alt kategorisi olarak yatırım özgürlüğünün doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada küreselleşmenin doğrudan yabancı yatırımları artırdığı sonucuna ulaşılrken ülkelere özgü bazı sonuçlara da yer verilmiştir. Buna göre yatırım özgürlüğündeki artışların doğrudan yabancı yatırımları artırdığına ilişkin Çin verileri üzerinden kanıtlar bulunurken vergi yükünün Güney Afrika ve Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımları azalttığı sonucuna varılmıştır. Bir başka çalışmada da ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi E7 ülkeleri için araştırılmıştır. Söz konusu Toksoy (2024) çalışmasındaki bulgulara göre ülkelere özgü farklılıkların yer aldığı, ancak panel sonuçlarına göre yatırım özgürlüğündeki değişimlerin doğrudan yabancı yatırımlar ile negatif ilişkili olduğu ileri sürülmüştür.

Literatürde yer alan çalışmalardan da görüleceği üzere iktisadi kalkınma paradigmalarının parasal olmayan kurumsal ve sosyal belirleyicileri üzerine kısıtlı çalışmalar yer almaktadır. Son dönem çalışmaları ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi araştırılmış ve literatürde ekonomik özgürlüklerin ve küreselleşme gibi kurumsal ve sosyal faktörlerin iktisadi kalkınmayı temsilen kişi başına gelir düzeyi ile ilişkisi yeterince araştırılmadığı görülmektedir.

3. VERİ SETİ VE MODEL

Literatürde ekonomik özgürlüklerin ve küreselleşme sürecinin beraberce değerlendirildiği teorik çerçeve olmasına karşılık ampirik literatürün olmadığı görülmektedir. Çalışma bu yönüyle iktisadi kalkınma paradigmalarında parasal ve makro iktisadi belirleyicilerine odaklanan literatürün aksine kurumsal ve sosyal faktörlerin rolünü ampirik olarak inceleyerek literatürden farklı bir bakış açısı sunması amaçlanmıştır. Ayrıca seçilmiş 14 Asya ülkesinde refah göstergesi olarak kişi başına gelir düzeyi ile ekonomik özgürlük, ekonomik küreselleşme ve insani gelişmişlik arasındaki ilişki araştırılmıştır. Asya kıtası, küresel iktisadi sistemin 21. yüzyılda üretim ve kalkınma dinamikleri açısından kritik öneme sahip birçok az gelişmiş ve gelişme yolunda olan ülkelerin yer aldığı büyük ve geniş bir iktisadi coğrafyayı temsil etmektedir. Çalışmada kullanılan Asya ülkeleri gelişmişlik düzeyi

olarak az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke statüsünde yer alan ülkelerdir. Bu ülkelerin benzer iktisadi yönelim ve sorunları olduğu dikkate alınarak, genel bir iktisadi çıkarım yapılabileceği düşünülmektedir. Söz konusu 14 ülke Ermenistan, Bangladeş, Kamboçya, Hindistan, Endonezya, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Malezya, Nepal, Umman, Pakistan, Filipinler, Vietnam olarak sıralanmaktadır. Buna göre söz konusu fonksiyonel ilişki aşağıdaki eşitlikte oluşturulmuştur.

$$Gdppc = F(Ef, Glob, Hdi) \quad (1)$$

1 numaralı denklemde yer alan değişkenlere ait kısa tanımlar aşağıda yapılmaktadır:

- Gdppc: Kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla (2015 Amerikan Doları sabit fiyatlarıyla), ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi ve refah göstergesi olarak makro iktisadi çalışmalarda en sık kullanılan göstergedir.
- Ef: ekonomik özgürlük, Heritage Vakfı Ekonomik Özgürlük Endeksi; Hukuk, düzenleyici ve denetleyici kurumlar, serbest piyasa sistemi ve devlet büyüklüğü gibi dört alt kategoriden oluşmaktadır. Endeks puanı 0-100 arasında değişmektedir (Heritage, 2021). Ekonomik özgürlük endeksi, bir toplumda refah düzeyinin artırılmasında iktisadi yapının etkin, öngörülebilir, fırsat eşitliği sunan bir yapıda olup olmamasını göstermektedir.
- Glob: Küreselleşme Endeksi küreselleşmenin farklı boyutlarıyla ilişkili yirmi dört değişkene dayanmaktadır. Bu boyutlar üç alt endekste (ekonomik, politik ve sosyal küreselleşme) ve genel bir küreselleşme endeksinde birleştirilmiştir. Çalışmada küreselleşme endeksinin alt endeksi olarak ekonomik küreselleşme endeksi kullanılmıştır Daha spesifik olarak ekonomik küreselleşmenin iki boyutu olduğu tanımlanmaktadır. İlk olarak, gerçek ekonomik akışlar alınır: ticaret, doğrudan yabancı yatırım, portföy yatırımı, dış gelir ödemeleri. Diğer alt endeks, ithalattaki gizli engeller, gümrük ortalama tarife oranları, uluslararası ticaretteki vergiler ve sermaye kontrolleri endeksi kullanılarak ticaret ve sermaye akışı üzerindeki kısıtlamalara atıfta bulunmaktadır (Dreher vd., 2012:518).
- Hdi: Ülkelerin insani gelişmişlik düzeyini temsil eden değişken, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilmiştir. Sağlık, eğitim ve gelir düzeyi olmak üzere insani gelişmişlik düzeyini üç faktöre bağlanmaktadır. Endeks 0-1 arasında oluşturulmuştur. Endeks 1'e yaklaştıkça insani gelişmişlik düzeyi de artmaktadır (UNDP, 2022).

Buna göre fonksiyonel ilişkide yer alan insani gelişmişlik düzeyinin kişi başına gelir düzeyi ile olan yakın ilişkisi nedeniyle kontrol değişkeni olarak yer almaktadır. 1 no'lu denklemde matematiksel formu yer alan modelin, ekonometrik modeli aşağıda yer almaktadır

$$\ln Gdppc_{it} = \alpha_0 + \beta_1 \ln Ef_{it} + \beta_2 \ln Glob_{it} + \beta_3 \ln Hdi_t + \mu_{it} \quad (2)$$

Yukarıda kısa tanımları verilen değişkenlere ilişkin veri dönemi 2001-2020 olarak belirlenmiş ve serilerin normal dağılmama sorununa karşılık doğal logaritmaları alınmıştır. 2 no'lu denklemde yer alan β parametreleri esneklik katsayısını, α_0 sabit parametreyi, μ hata terimini, t ve i alt indisi sırasıyla zamanı ve ülkeleri temsil etmektedir. Çalışmada kullanılan serilere ait bazı tanımlayıcı istatistikler tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1

Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistikler	LnGdppc	LnEf	LnGlob	LnHdi
Ortalama	7.807	4.044	4.042	-0.437
Medyan	7.613	4.025	4.066	-0.411
Maksimum	10.038	4.317	4.401	-0.182
Minimum	6.251	3.584	3.513	-0.835
Standart Sapma	0.994	0.132	0.167	0.161
Jarque-Bera (JB)	20.453	8.977	10.009	14.851
JB - Olasılık	0.000	0.011	0.007	0.001
Örneklem Sayısı	280	280	280	280

Çalışmada yer alan korelasyon analizi seriler arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü göstermekte ve olası çoklu doğrusallığın tespiti için kullanılabilir. Aşağıdaki tablo 2’de seriler arasında ikili korelasyon katsayıları gösterilmektedir.

Tablo 2

Korelasyon Analizi

	LnGdppc	LnEf	LnGlob	LnHdi
LnGdppc	1			
LnEf	0.433	1		
LnGlob	0.600	0.643	1	
LnHdi	0.934	0.483	0.646	1

Tablo 2’deki sonuçlara göre insani gelişmişlik düzeyi ile kişi başına gelir düzeyi arasında pozitif ve yüksek korelasyon bulunurken, ekonomik özgürlük ile ekonomik küreselleşmenin korelasyon katsayısı sırasıyla 0,43 ve 0,60 düzeyinde olduğu görülmektedir. *LnGdppc* dışındaki değişkenler arasında ikili korelasyon katsayılarına bakıldığında Kevin (1992) göre seriler arasında korelasyon katsayısının en azında 0,70’in altında olmasından dolayı modelde çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığından bahsedilebilir.

4. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada 2 no’lu denklemde yer alan model, panel veri analizi yöntemi kullanılarak tahmin edilecektir. Buna göre öncelikle modelde Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) ile çoklu doğrusal bağlantı ve Jarque Bera testi ile normal dağılmama sorunu olup olmadığı tespit edilecektir. Ayrıca panel veri yöntemi olarak klasik, sabit ya da rassal etkiler modeli ile tahmin edildiğinde tahmincilerde heteroskedastisite, otokorelasyon ya da yatay kesti bağımlılığı sorunlarından bir ya da birkaçı

olduğundan BLUE olma özelliğini koruyamayacaktır¹ (Çınar, 2021: 469). Bu nedenle öncelikle bu tanı testleri yapıldıktan sonra bu sorunlara karşı dirençli standart hataları üreten tahmincilere yer verilmektedir.

Tablo 3

Çoklu Doğrusal Bağlantı İçin VIF Değeri

Değişken	VIF	1/VIF
LnEf	2.54	0.39
LnGlob	1.93	0.52
LnHdi	1.55	0.64
Ortalama VIF	2.01	0.50

Tablo 3'teki sonuçlara göre VIF tolerans değerlerinin 0,2'den küçük olmadığı ve VIF değerlerinin de 5'ten küçük olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre açıklayıcı değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantının bulunmadığı görülmektedir. Bu nedenler açıklayıcı değişkenler birbirinden bağımsız olduğu görülmekte, dolayısıyla *LnGdppc* üzerinde etkili olduğunu varsayılan değişkenler bağımsız değişken özelliğini göstermektedir.

Tablo 4

Spesifikasyon Testleri

Normallik	H ₀ : Hata terimleri normal dağılmaktadır. 3,05 (0,217)
F testi	H ₀ : Birim ve zaman etki yoktur. 371,22 (0,000) H ₀ : Birim etki yoktur. 404,29 (0,000) H ₀ : Zaman etki yoktur. 1,05 (0,404)
Hausman testi	H ₀ : Açıklayıcı değişkenler ile hata terimleri ilişkilidir. 31,23 (0.000)
Modifiye Edilmiş Wald testi	H ₀ : Birimlerin varyansları eşittir. (Homoskedastiktir) 895.47 (0.000)
Born ve Breitung (2016)	H ₀ : k mertebesinde seri korelasyon yok k=1 için 3.24 (0.001) k=2 için 3.08 (0.002)
Pesaran (2004) CD testi	H ₀ : birimler arası korelasyon yoktur. 40.83 (0,000)

Tablo 4'te yer alan spesifikasyon testlerine göre, öncelikle normallik varsayımı test edilmiş ve yokluk hipotezi %5 olasılık düzeyinde reddedilememektedir. Böylece hata terimlerinin normal dağıldığı anlaşılmaktadır. F testi ile birim ve zaman etkilerinden hangisi ya da her ikisinin bulunup bulunmadığı test edilmektedir. Burada en genel süreçten başlayarak birim ve zaman etkinin olmadığını ifade eden boş hipotez %5 olasılık düzeyinde reddedilmekte ve birim ve zaman etkinin olabileceği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle klasik modelin geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Zaman etkinin

¹ Türkçe literatürde DESTE olarak da geçen BLUE terimi sıradan en küçük kareler regresyon tahmincisinin bazı varsayımlar altında en iyi tahminci olduğunu ifade etmektedir. Bu varsayımların baş harflerinden oluşmaktadır. DESTE= *Doğrusal, En iyi, Sapmasız, Tahmin Edici* ya da BLUE= *Best, Linear, Unbiased, Estimator* olarak tanımlanmaktadır.

olmadığı varsayımı altında birim etkinin yokluğunun test edildiği F testine göre ise yokluk hipotezi %5 olasılık düzeyinde reddedilmektedir. Modelde birim etki bulunmaktadır. Diğer taraftan birim etkinin olmadığı varsayımı altında zaman etkinin olmadığı yokluk hipotezi %5 olasılık düzeyinde reddedilememekte ve modelde zaman etkinin olmadığı anlaşılmaktadır. F testleri sonucunda tek yönlü birim etkili modelin geçerli olduğu görülmektedir. Tek yönlü birim etkili modellerden sabit etkiler ile tesadüfi etkiler arasında seçim yapmak için Hausman (1978) tarafından önerilen spesifikasyon testi önerilmektedir. Buna göre yokluk hipotezi %5 olasılık düzeyinde reddedilmektedir. Buna göre sabit etkiler modelinin tutarlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna göre tek yönlü birim etkili sabit etkiler modelinin geçerli olduğu görülmektedir. Bu modele ilişkin Greene (2003) tarafından önerilen modifiye edilmiş Wald testi sonucunda modelde heteroskedastisite sorunu olduğu, Born & Breitung (2016) çalışmasında önerilen otokorelasyon testi ile modelde otokorelasyon sorunu olduğu, Pesaran (2004) tarafından önerilen yatay kesit bağımlılığı için önerilen CD testi sonrasında birimler arası korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Driscoll & Kraay (1998) çalışmasında sabit etkiler tahmincisinde yer alan bu üç soruna karşı dirençli standart hatalar üreten tahmin yöntemi geliştirmişlerdir. Buna göre Tablo 5'te tek yönlü birim etkili sabit etkiler modelinin Driscoll & Kraay (1998) dirençli tahminci sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 5

Driscoll-Kraay Dirençli Tahmincisi (Sabit Etkiler Modeli)

Bağımlı Değişken Lngdppc	Katsayı	Driscoll-Kraay Dirençli Standart Hata	t istatistiği	P değeri
LnEf	0.712	0.0556062	12.8	0.000
LnGlob	0.449	0.1082911	4.15	0.001
LnHdi	2.400	0.1635927	14.67	0.000
C	4.162	0.5046076	8.25	0.000
R ²	0.824			
F testi (P değeri)	319.53 (0.000)			

Tablo 5'e göre tüm açıklayıcı değişkenler kişi başına gelir düzeyi ile pozitif ilişki içerisinde olduğu ve katsayıların %1 olasılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Modelde kontrol değişkeni olarak kullanılan insani gelişmişlik düzeyi ile kişi başına gelir düzeyi arasında yüksek ve pozitif ilişki bulunmaktadır. Bu ülkelerde ortalama olarak insani gelişmişlik düzeyindeki %1'lik artış kişi başına gelir düzeyinde yaklaşık olarak %2,4'lük artışa yol açmaktadır. Çalışmanın ana hipotezinde yer alan özgürlükler ve küreselleşmenin refah düzeyi ile ilişkisine bakıldığında ilişkinin pozitif olduğu görülmektedir. Benzer bir model Latin Amerika ülkeler için yapan Santiago vd. (2020) çalışmasında da bu değişkenler ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Bulgular insani gelişmişlik düzeyinden sonra kişi başına gelir düzeyine en çok katkının ekonomik özgürlüklerin artırılması ile sağlandığı göstermektedir. Ekonomik özgürlükler endeksindeki %1'lik artış ortalama olarak kişi başına gelir düzeyinde yaklaşık %0,71'lik bir artışa yol açmakta ve bu yönüyle Islam (1996) ve Berggren (1999) çalışmalarındaki sonuçlar ile paralellik arz etmektedir. Bu ülkelerde ekonomik küreselleşme düzeyindeki artış pozitif ancak görece daha düşük katkı ile refah düzeyini artırmaktadır. Bu ülkelerde küreselleşmedeki %1'lik artışın kişi başına gelir düzeyine yaklaşık %0,45 katkı vermektedir.

5. SONUÇ

Refah düzeyinin artırılmasında makro iktisadi değişkenler ve dolayısıyla iktisat politikası kurgusu üzerine yoğunlaşmış literatürün aksine bu çalışmada parasal olmayan faktörler; ekonomik özgürlükler, ekonomik küreselleşme ve insani gelişmişlik düzeyinin rolü incelenmiştir. Bu ilişkiler ağının incelenmesinde kısmen benzer ülkeler olan az gelişmiş ya da gelişmekte olan 14 Asya ülkesi incelenmiştir. Bulgular 21. yüzyılın ilk yirmi yılını kapsayan veriler ışığında panel veri analizi yöntemi kullanarak sağlam tahminlerle elde edilmiştir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan Asya ülkelerinde refah düzeyinin artırılmasında kilit rol insani gelişmişlik düzeyinin olduğu görülmektedir. Buna göre beşerî sermayeyi artıracak, eğitim ve sağlık harcamalarının sosyal politikalar ile artırılması gerekmektedir. Refah düzeyinin salt üretim düzeyindeki artışın dışında kültürel ve sosyal faktörlere de bağlı olduğunu göstermektedir.

Ekonomik özgürlükler, küresel iktisadi sisteme bu ülkelerin iktisadi entegrasyon sürecinden daha fazla katkı sağlayan bir faktör olarak iktisadi yapının içsel koşullarının üretim, yatırım kararlarının öngörülebilir, ticari ilişkilerde kuralların uluslararası standartlarda şeffaf, fırsat eşitliğini sağlayıcı, rekabet düzeyini artırıcı olacak şekilde dizayn edilmesi önem arz etmektedir. Bu ülkelerde ekonomik özgürlüğü tanımlayan alt faktörlerin bu ülkelerin iktisadi sisteminde yaygın ve yerleşik hale gelmesi, buna göre serbest piyasa mekanizmasının iyi işlenmesi, özel mülkiyetin korunması, regülatif dirençlerin azaltılarak yatırım imkanlarının iyileştirilmesi öncelikli amaçlar arasında yer alması gerekmektedir.

Diğer taraftan bulgular küreselleşmenin ekonomik boyutu refah düzeyi üzerinde pozitif etki bıraktığını göstermektedir. Bu ülkelerde küresel iktisadi sisteme entegrasyon derecesinin artırılmasının kişi başına gelir düzeyini artırmaktadır. Politika yapıcılar küreselleşme sürecinin refahın, serbest ticaretin ve demokratikleşmenin yayılması ile birlikte olduğu için, bu süreci teşvik eden küresel iktisadi sisteme entegrasyonunu engelleyen, kısıtlamalar ve kontrollerin kaldırılması gibi politikalar oluşturması gerekmektedir. Örneğin, serbest ticaret anlaşmaları yapmak, yabancı yatırımları teşvik etmek, sınır ötesi iş birliğini artırmak, teknoloji transferini kolaylaştırmak ve ekonomik özgürlüğü artırmak gibi politikalar, küreselleşmenin refah düzeyine pozitif etkisini artırabilir. Ayrıca ekonomik özgürlüklerin artırılması ve ekonomik küreselleşme ortak bir nokta olarak doğrudan yabancı yatırımların artmasına imkân tanıyarak refah düzeyinin artırılmasına imkân verecek ekonomik büyümeyi meydana getirecektir.

Çalışmanın kısıtları, küreselleşmenin diğer boyutları ve ekonomik özgürlüğün alt kategorilerinde refah düzeyini olumsuz etkileyebileceği için diğer boyutlarında dikkate alınması gerekir. Bu nedenle ileriye dönük çalışmalar bu faktörlerin alt boyutlarını da kapsayacak daha geniş veri seti ile refah düzeyine etkileri ayrıştırılabilir ve daha güçlü kanıtları elde edebilir. Bu durumda az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde politika yapıcılar uzun dönem kalkınma planlarında özgürleşme ve küreselleşme sürecinin hangi noktalarının daha önemli olduğu konusunda ayrıntılı ve sağlam politika kurgusu oluşturabileceklerdir.

Beyan ve Açıklama / Disclosure Statement

Yazar(lar) tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

The author(s) have no conflict of interest to declare.

Finansal Destek / Funding

Bu çalışmada herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

No funding to declare for this study.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı / Author Contribution Statement

Bütün yazar(lar) eşit düzeyde katkı vermiştir.

All author(s) contributed equally.

Etik Kurul İzni / Ethics Board Approval

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

This study does not require ethics board approval.

Bu Makaleye Atıf Vermek İçin / To Cite This Article: Yeter, F. (2024). Ekonomik özgürlükler ve küreselleşme refah düzeyi ile ilişkili midir? Seçilmiş Asya ülkelerinden kanıtlar. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 86-98.

KAYNAKÇA

- Bengoa, M., & Sanchez-Robles, B. (2003). Foreign direct investment, economic freedom and growth: New evidence from Latin America. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 529-545. [https://doi.org/10.1016/S0176-2680\(03\)00011-9](https://doi.org/10.1016/S0176-2680(03)00011-9)
- Berggren, N. (1999). Economic freedom and equality: Friends or foes? *. *İçinde Public Choice* (C. 100).
- Berggren, N. (2003). The Benefits of Economic Freedom: A Survey. *İçinde Source: The Independent Review* (C. 8, Sayı 2). <http://www.heritage.org/research/features/>
- Bergh, A. (2006). Explaining Welfare State Survival: The Role of Economic Freedom and Globalization. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.897746>
- Born, B., & Breitung, J. (2016). Testing for Serial Correlation in Fixed-Effects Panel Data Models. *Econometric Reviews*, 35(7), 1290-1316. <https://doi.org/10.1080/07474938.2014.976524>
- Crampton, E. (2002). You Get What You Vote For: Electoral Determinants of Economic Freedom.
- Çoban, M. N. (2020). Ekonomik Özgürlüklerin İnsani Gelişmişlik Üzerine Etkisi: Visegrad Dörtlüsü Kapsamında Panel Veri Analizi. *TESAM Akademi Dergisi*, 7(1), 143-162. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.696203>
- Değirmenci, T., Aydın, M., & Kızılkaya, O. (2024). BRICS-T Ülkelerinde Ekonomik Küreselleşme, Vergi Yükü ve Yatırım Özgürlüğünün Doğrudan Yabancı Yatırımlara Etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 228-243. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.1440862>.

- Dreher, A. (2006). Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied Economics*, 38(10), 1091-1110. <https://doi.org/10.1080/00036840500392078>
- Dreher, A., Gassebner, M., & Siemers, L. H. R. (2012). Globalization, Economic Freedom, and Human Rights. *Journal of Conflict Resolution*, 56(3), 516-546. <https://doi.org/10.1177/0022002711420962>
- Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data (C. 80, Sayı 4). <https://about.jstor.org/terms>
- Ersezer, Ö. (2023) Ekonomik Özgürlüklerin Özel Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisi: E7 Ülkeleri Panel Veri Analizi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(16), 373-385. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3586495>.
- Gheorghe, S., & Gheorghe, C. (2008). Economic Freedom, Globalization, Corruption And Macroeconomic Results. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 7(12), 946-952. <http://www.ub.unimaas.nl/ucm/e-readers/>.
- Greene, William. H. (2003). *Econometric analysis* (5. bs). Prentice Hall.
- Grubel, H. (1998). Economic Freedom and Human Welfare: Some Empirical Findings. *Cato Journal*, 18(2), 287-304. <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/serials/files/cato-journal/1998/11/cj18n2-8.pdf>
- Gündüz, M., & Soyer, M. (2019). Küresel Rekabetçilik ile Ekonomik Özgürlük Arasındaki İlişkinin Binary Lojistik Regresyon Analizi ile İncelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 1906-1930. <http://www.itobiad.com/tr/issue/47378/571545><http://www.itobiad.com/>
- Hausman, J. A. (1978). Specification Tests in Econometrics (C. 46, Sayı 6).
- Heritage. (2021). The Economic Freedom Index 2021. <https://www.heritage.org/index>
- Herrera-Echeverri, H., Haar, J., & Estévez-Bretón, J. B. (2014). Foreign direct investment, institutional quality, economic freedom and entrepreneurship in emerging markets. *Journal of Business Research*, 67(9), 1921-1932. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2013.11.020>
- Holmes, K. R. (t.y.). Two Decades of Measuring Economic Freedom: A Look Back at the Index.
- Islam, S. (1996). Economic freedom, per capita income and economic growth. *Applied Economics Letters*, 3(9), 595-597. <https://doi.org/10.1080/135048596356032>
- Kangal, N., & Eroğlu, İ. (2023a). Yüksek Özgürlükçü Ekonomilerin İktisadi Büyümeye Etkisi Üzerine Ampirik Kanıtlar. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*. <https://doi.org/10.55827/ebd.1126650>
- Kangal, N. ve Eroğlu, İ. (2023b). Özgürlük Ekonomisi (1. Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Madan, A. (2002). The Relationship between Economic Freedom and Socio - Economic Development. *University Avenue Undergraduate Journal of Economics*, 7.(1), 1-60. <https://digitalcommons.iwu.edu/uauje/vol7/iss1/6><http://digitalcommons.iwu.edu/uauje>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels (No. 1229). www.CESifo.de
- Santiago, R., Fuinhas, J. A., & Marques, A. C. (2020). The impact of globalization and economic freedom on economic growth: the case of the Latin America and Caribbean countries. *Economic Change and Restructuring*, 53(1), 61-85. <https://doi.org/10.1007/s10644-018-9239-4>
- Scully, G. W., & Slottje, D. J. (1991). Ranking economic liberty across countries. *Çinde Public Choice* (C. 69).
- Toksoy, T. (2024). Ekonomik Özgürlükler Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicisi mi? E7 Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme. *Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies*, 4(1), 46-56. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3857897>.

- Tunçsiper, B., & Biçen, Ö. F. (2014). Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Panel Regresyon Yöntemiyle İncelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(2), 25-45.
- UNDP. (2022). HDR Technical Note. https://hdr.undp.org/sites/default/files/2021-22_HDR/hdr2021-22_technical_notes.pdf.
- Weede, E. (2004). The Diffusion of Prosperity and Peace by Globalization. İçinde Source: The Independent Review (C. 9, Sayı 2). <https://www.jstor.org/stable/24562700>.
- Abdul Adzıs, A., Sheng, L. E & Abu Bakar, J. (2018). Bank lending determinants: evidence from Malaysia commercial banks, *Journal of Banking and Finance Management*, 1 (3), 36-48.